

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ТУРКМЕНІВ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Савчук Н. М., канд. філол. наук, доцент
кафедри практичного мовознавства
Саттарова Клара, студентка III курсу
факультету іноземних мов
УДПУ імені Павла Тичини

Анотація. Стаття присвячена вивченню етнокультурної специфіки туркменської лінгвокультури у зв'язку з ментальністю носіїв мови. Об'єктом дослідження є національне світосприйняття туркменів, у якості предмета розглядаються його лінгвокультурні особливості у проекції фразеологізмів, прислів'їв та приказок туркменської мови. Проведений аналіз вносить певний вклад у реконструкцію цілісної мовної картини світу, а також дозволяє виявляти деякі особливості національного світосприйняття.

Ключові слова: національне світосприйняття, мовна картина світу, лінгвокультурологія, менталітет, ментальність, фразеологія.

Abstract. The paper deals with the study of ethnic and cultural specificity of the Turkmen linguistic culture in connection with the mentality of native speakers. The object of research is the national perception of the Turkmen, the subject is its linguistic and cultural features in the projection of phraseology, proverbs and sayings of the Turkmen language. The analysis contributes to the reconstruction of the integrated language picture of the world and also helps to find out some peculiarities of national world perception.

Key words: national world perception, language picture of the world, linguistic cultural studies, mentality, phraseology.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття у лінгвістиці характеризується зміною епістемічного ракурсу й затвердженням антропоцентричної парадигми. У сучасних процесах диференціації й інтеграції наукових знань лінгвокультурологія стає необхідною складовою частиною науки майбутнього – комплексної науки про людину.

Лінгвокультурологія виокремилася в самостійну наукову галузь в процесі переосмислення окресленої Е. Бенвеністом трихотомії «мова – культура – людина». На нашу думку, справедливим є твердження В. Карасика про те, що сьогодні «... із позицій когнітивної лінгвістики ми рухаємося від людини до культури, з позицій лінгвокультурології – від культури до людини» [7, с. 74].

У викладі Ю. Степанова, основне завдання лінгвокультурології полягає у дослідженні та описі взаємовідносин між мовою і культурою, мовою та етносом, мовою і народним

менталітетом. У такий спосіб у певний визначений проміжок часу та чи інша лінгвокультурна група етносу має змогу розкрити мовну сутність світобачення беручи до уваги як лінгвістичні, так і позамовні чинники [10, с. 8].

Упродовж останніх десятиріч вчені акцентують увагу на тому, що відмінною рисою сучасної гуманітарної парадигми знання є підвищений інтерес до вивчення національних менталітетів [1; 2; 4; 7; 8; 10 та ін.]. На наш погляд, на сучасному етапі цей інтерес обумовлений не лише певними соціокультурними чинниками, але також і соціоекономічними, до яких, передовсім, можна віднести формування інформаційного суспільства, глобалізаційні процеси.

Об'єктом нашої наукової розвідки є національне світосприйняття туркменів, предметом – його лінгвокультурні особливості у проєкції фразеології туркменської мови. Мета статті полягає у вивченні специфіки туркменської лінгвокультури у зв'язку з ментальністю носіїв мови. Метод лінгвокультурної інтерпретації через дослідження лексичних фіксацій допомагає з'ясувати систему смислів, які лежать в підґрунті семантики лексичних одиниць і відбивають національно-культурну специфіку менталітету етносу [11].

Підтвердженням актуальності зазначеної вище проблематики є те, що дослідження мовних явищ у лінгвокультурному аспекті є досить поширеним у сучасній лінгвістиці – у цьому ракурсі здійснено наукові розвідки М. Аліференка, Н. Арутюнової, І. Голубовської, В. Маслової, В. Телія та ін.). Дослідники вказують на обумовленість природи концептуального змісту співвідношенням універсальних і національно-специфічних компонентів концепту. В силу того, що за допомогою таких понять, як «культура», «етнос», «мова» описується лінгвокультурний концепт, вивчення даного феномена дозволяє робити висновки про тип і специфіку певної лінгвокультури і може надати інформацію про особливості світобачення, ментальність певної національно-культурної спільноти.

Визнання етнокультурного маркування у якості провідної ознаки лінгвоконцепту потребує з'ясування і таких культурно релевантних феноменів, як ментальність, менталітет, національна картина світу, національна ідентичність – усього того, що складає резервуар національної свідомості, духовну ауру народу і сприяє окресленню ціннісних домінант певної культури.

Проблеми, пов'язані з науковою, національною та мовною картиною світу, належать до числа найбільш актуальних як із причин лінгвістичних, так і з причин соціальних. Тому питання, пов'язані з описом цих картин світу, ставляться багатьма сучасними дослідниками, серед яких необхідно назвати Ю. Апресяна, В. Карасика, Д. Ліхачова, О. Корнілова і багатьох інших авторів.

Під мовною картиною світу розуміється національна картина світу, що «склалася давно і збереглася донині, доповнена асимільованими знаннями, яка відображає світогляд і світосприйняття народу, зафіксована у мовних формах, обмежена рамками консервативної національної культури цього народу» [1, с. 15]. Ю. Апресян зауважує, що мовну картину світу також називають наївною, однак, «наївна» не означає «примітивна», адже за «наївністю» мовної картини світу стоїть досвід десятків поколінь, «наївність» пов'язана з відображенням побутового, повсякденного сприйняття порядку речей на противагу їх наукового трактування [2, с. 39].

Проведений аналіз наукових джерел свідчить про те що, картина світу формується під впливом низки чинників, таких як мова народу, його традиції, виховання, освіта, географічні та кліматичні особливості тощо. Враховуючи те, що кожній мові притаманний власні механізми категоризації і концептуалізації світу, мовна картина світу визначає ставлення людини до навколишнього світу, усвідомлення себе самої як його частини, зумовлює її норми поведінки людини. Як бачимо, національно-мовна картина світу є багатшою, об'ємнішою за мовну картину світу, фактично вона є первинною по відношенню до відповідної мовної картини світу. Проте, з іншого боку, вербалізація національно-мовної картини світу, її збереження і відтворення майбутніми поколіннями, безперечно відбувається завжди за допомогою мовних засобів.

У контексті дослідження мовної картини світу обговорюються, насамперед питання, пов'язані з лексичною семантикою. Саме план змісту лексики в першу чергу служить матеріалом для пошуку й подальшого обґрунтування специфічних ознак національного світосприйняття, національного способу мислення.

Оскільки метою нашої роботи є розгляд відтворення специфіки туркменської лінгвокультури у зв'язку з ментальністю носіїв мови, вважаємо за доцільне розглянути поняття ментальності та менталітету в проекції фразеології туркменської мови. Фразеологічна картина світу є фрагментом мовної картини світу. Необхідно відзначити, що географічні умови проживання народу-носія мови й відображення його культурних, соціальних, когнітивних характеристик у мовній картині світу визначають менталітет народу [6, с. 44].

Отже, беручи до уваги вищевикладені погляди вчених, сформулюємо власне визначення менталітету як сукупність розумових, психоемоційних, культурно-естетичних, релігійних особливостей мисленневої діяльності, специфічний спосіб світобачення й сприйняття народом навколишнього світу.

З точки зору нашого дослідження особливостей світобачення туркменського народу нас найбільш цікавить мовна ментальність. Такий погляд на ментальність дає змогу вивчити

світобачення туркменського народу, схарактеризувати ключові особливості взаємодії з навколишнім світом. Зауважимо, на цьому тлі у баченні Ю. Апресяна мовна ментальність виступає як феномен, який являє собою «колективну філософію», єдину систему поглядів, що складається зі значень та їх відтінків. Варто зауважити, що носії різних мов бачать свій світ через призму своїх мов, адже концептуалізація дійсності відбувається у мовах у різний спосіб, хоча в кожному випадку цей процес має як універсальні, так і національно специфічні ознаки [2].

Слід зазначити, що під впливом мовних і культурних систем ментальні уявлення можуть змінюватися. Тому мовна ментальність – це історично сформована у повсякденній свідомості даного мовного колективу і відображена у мові сукупність уявлень про світ, певний спосіб концептуалізації дійсності [5, с. 125]. Відтак національну специфіку доречніше шукати у повсякденній мові, у мовленнєвій творчості, де можуть відбитися особливості національної мовної свідомості, своєрідність національної образності.

Ментальність охоплює різні рівні соціальних єдностей. Категорія «ментальність» дає можливість аналізувати психічний склад людей у соціально-політичному або етнокультурному контексті. Терміном «ментальність» визначають соціально-психологічні явища, що відображають духовний світ людини або соціальної спільноти, етнокультури, епохи тощо. Таким чином, ментальність – важливий етнопсихологічний феномен, який є інтегральною ознакою індивіда, народу, нації. Це певна властивість традиційної етнічної свідомості в особливий спосіб відображати певну етнічну картину світу. Можна констатувати, що поняття ментальності відображає специфічний тип колективного сприйняття природнього і соціального середовища, а зміст даного феномена слід шукати в зовнішньому оточенні етнічних спільнот, де містяться коріння менталітету.

Отже, реконструкція мовної картини світу являє одну з найважливіших задач сучасної лінгвістики, адже лінгвокультурологія – це наука про мову через культуру і культуру через мову. Лінгвокультурологічний аналіз має на меті відтворення картини національної ментальності на підставі комплексного (лінгвістичного, культурологічного, семіотичного) аналізу, він спрямований на пошук усього специфічного, що відображає національну своєрідність мовних засобів. Основними об'єктами лінгвокультурологічного аналізу є:

- 1) антропонімічний матеріал (антропоніми, топоніми, етнімі);
- 2) історичні та етнографічні номінації (позначення соціально-історичних, побутових та інших реалій);
- 3) паралінгвістичні, невербальні засоби (жести, міміка, ритуальні дії, різні знаки та символи);

4) мовний етикет (форми вітання / прощання, вибачення, поздоровлення, згоди / незгоди тощо в різних мовних ситуаціях);

5) семантичне наповнення мовних одиниць, зокрема конотація як один із національно-забарвлених художніх засобів мови і символ національних традицій.

Д. Добровольський зазначає, що національно-культурна самобутність образних одиниць мови (в тому числі і фразеологізмів) не викликає сумнівів. Фразеологія кожної мови робить вирішальний внесок у формування образної картини світу. Водночас, спосіб бачення світу через мовні образи, закарбовані у фразеологічній системі, будучи глибоко національним, ґрунтується на універсальних логіко-психологічних і власне лінгвістичних підставах [4, с. 7].

Вирізняючись виразністю, образністю, яскравістю, багатством мови, лаконічністю форми, фразеологізми є згустками практичного досвіду, життєвої мудрості, виробленої народом як лінгвокультурною спільнотою, і дають можливість виявити значущі ментальні цінності етносу.

До показових у цьому плані фразеологічних одиниць туркменської мови належать словосполучення з лексемами на позначення тваринного світу. Виступаючи компонентами фразеологізмів, зооніми посилюють їх статус репрезентантів народного світосприйняття, виконують функцію своєрідних етнографічних і культурно-історичних маркерів, напр.:

olbuişiň abuny-tabunyelealdy – *зуби проїв (на чому)*; *edilit ýalyhalysboldum* – *втомився як собака*; *umtasyz, guryň daşy ýaly* – *як комашні*; *як сарани*; *her ýeten, hemmeler, herkim* – *кожний собака*; *hiç kes, hiç kim, hiç biradam* – *жоден пєс*; *ol özihetpeýdalanmaýar, ilehetpeýdalanmagabermeyär* – *сидить пєс на сїні, сам не їсть і другому не дає*; *guýruktutdurmazlyk, gaçur ýörmek, sapalakatmak* – *гратися у kota й мишки*; *olaritbilenpişik ýaly ýaşaýarlar* – *живуть, як пєс із котом*; *ýetişiksizgündebolmak* – *як очманїлий кім*; *olaruň aralarybozuldy, olarynarasyňa çöpdüşdi* – *між ними чорний кім перебіг*; *edeniň özibilýändir, özgünäsini özibilýändir* – *знає кім, чие м'ясо з'їв*[9].

Розглянемо вживання зооморфізмів, серед яких можемо виокремити пєстливі слова: «*тауат*» – звернення до дївчинки, «*köşedim*» — звернення до дитини, букв. *моє кошенятко, моє верблюжатко*; *agzy-sary, agzyndansüýtysygitmedik* – *жовтороте пташеня (про недосвічену і наївну людину)*; пейоративну лексику: «*tilki*» — «*лисиця*», «*haýuwan*» — *тварина*, «*itogly*», «*itiň ogly*» – *собака тощо* [9].

З приводу фразеологічного матеріалу (усталені сполучення слів, прислів'я, приказки, загадки тощо) В. Тєлія слушно зазначає, що фразеологізми «можуть виконувати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення або вказувати на їх символїний характер й у цїй якості виступати як мовні експоненти культурних знаків» [11, с. 250]. Так,

І. Будько, досліджуючи туркменські фразеологічні одиниці, робить висновок, що більшість з них за формою цілковито відрізняються від фразеологічних одиниць російської мови, й зазначає низку чинників, а саме: 1) кліматичні умови, 2) специфічність національної кухні, 3) тварини, з якими контактують люди, 4) особливості національного одягу, 5) рослинний ландшафт, 6) особливості культури, 7) особливості релігії [3, с. 323-324].

Яким же є національне світосприйняття і світовідчуття для носія туркменської мови? Це питання ми розглянемо в аспекті предмета гордості туркменського народу, його культурної спадщини – казок, переказів, прислів'їв та приказок, легенд та дестанів, які передавалися з покоління в покоління, вони дають яскраве уявлення про побут, звичаї, світовідчуття й цінності стародавніх туркменів. У таких текстах можна вивчати мовну семантику лексичних знаків, семантику культурних етнокодів, адже актуальною проблемою сьогодення є вивчення мовних явищ у їх взаємозалежності з людським фактором.

Найдавніші з цих пам'яток – казки про людей, тварин і фантастичних істот. Одним з таких істот є «дев», безсумнівно має відношення до злого духа «дева» із зороастрійської міфології. Але в туркменських казках деви не тільки злі, але і добрі. Туркменські казки оптимістичні і справедливі, вселяють віру в можливість здійснення мрій. Зокрема, основний сюжет туркменських казок – боротьба із джерелом зла і перемога над ним завдяки моральним якостям героя. У казках оспівуються доброта, працьовитість, справедливість, мужність і вірність, забороняються такі якості як брехливість, лінощі, невірність, жадібність та злодійство.

Цікаво аналізувати, як будуються взаємини людей і тварин у різноманітних пам'ятках народної творчості – казках, легендах, епосі або дестанах – людина обов'язково взаємодіє з тваринами, це часто знаходить відображення у наданні допомоги один одному у важку хвилину. Зауважимо, що в досліджуваних текстах знаходимо немало зразків народних сталих висловів, фразеологізмів, прислів'їв та приказок, народних пісень, жартів, які образно віддзеркалюють світогляд туркменів, напр.: *düýe çökerip, çemmerişmek* – не моді хортів годувати, як на влови їхати; *it üýrer, kerwengeçernakyl* – собака бреше, а вітер носить; *gijesinehemmelergözüñbirmeñzeş görünyär* – уночі всі коти бурі й усі корови бурі; *misginsokar; ýerebakandan ýergorkarnakyl* – не та собака кусає, яка гавкає[9].

Таким чином, присутня ідея гармонійного співіснування людини з природою. Хотілося б відзначити, що у багатьох творах вірним помічником туркмена є кінь. Кінь як улюблена тварина туркменів наділений моральними якостями, властивими людині. У знаменитому епосі «Герогли» розповідається про відданість людини і коня. Як бачимо з виразів, роль коня в житті туркмена також велика: *peşgeş berlen atyñ dişine bakylmaz* – дарованому коневі в зуби не дивляться; *bal iýdirseñ-de, peýda edenok* – не для нашого коня

paşa; entek hiç iş başlanylmandyr – час починати, а в нього ще кінь не валявся; atly; ata münip – на коні; atlanuň! – по конях! [9].

Сучасний туркменський побутовий етикет містить у собі всі кращі традиції, що склалися протягом століть. Як відомо, туркменський народ споконвічно характеризують такі риси, як миролюбність, гостинність, доброзичливість, висока моральність. Невід'ємною частиною туркменської культури та побуту є мораль, яка є однією з ключових цінностей виховання і міжособистісного спілкування. Наріжним каменем туркменського світобачення є уявлення про доброту і достойні вчинки. Зокрема, звертає на себе увагу така особливість звернення до незнайомої людини, як використання таких самих слів та висловлень, як і до членів родини. Тож, маємо багато свідчень того, що шанобливе відношення туркменського народу до сімейних цінностей відображається і на ставленні до суспільних стосунків. На наш погляд, саме такий підхід може мати суттєве значення у подоланні відчуженості від суспільних процесів, формуванні уявлень про мораль у відносинах між людьми, суспільством, державою, подоланні відчуженості.

Безумовно, фразеологічний корпус мови – це дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота протягом багатьох поколінь виявляє свою національну самосвідомість. Саме культурно-національні конотації фразеологічних одиниць відіграють провідну роль у відображенні національної культури та менталітету. Аналіз фразеологічної концептуалізації світу сприяє поглибленню знань про семантику, синтактику і прагматику мови загалом, про їх зв'язок з етнос відомістю та культурою. Методологія лінгвокультурологічного аналізу є важливою у міжкультурній перспективі, адже у соціодискурсивному контексті інтерес до вивчення національних менталітетів зумовлений, передовсім прагненням збереження національних цінностей і культурної самобутності народів, але, крім того, й прагненням взаєморозуміння.

Список використаних джерел

згідно нового стандарту бібліографічного опису ДСТУ 8302:2015, наказу МОН України № 40 від 12.01.2017

1. Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. М.: Гнозис, 2007. 512 с.
2. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. 1995. № 1. С. 37-67.
3. Будько И. В. Сравнительно-сопоставительный анализ фразеологизмов в русском и туркменском языке: дидактический аспект. Ч. 2 / И. В. Будько // Наука – образованию,

производству, экономике : материалы 13-й Международной научно-технической конференции. Минск : БНТУ, 2015. Т. 4. С. 323-324.

4. Добровольский Д. О. Сопоставительная фразеология (на материале германских языков) : курс лекций / Д. О. Добровольский, В. Т. Малыгин, Л. Б. Коканина. Владимир : ВГПИ, 1990. 80 с.

5. Захарова М. В. Отражение языковой ментальности в семантике безличных предложений / М. В. Захарова // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира. Архангельск, 2002. С. 124-127.

6. Иванова Е. В. Мир в английских и русских пословицах : учебное пособие / Е. В. Иванова. СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та ; Филол. ф-т СПбГУ, 2006. 280 с.

7. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / В. И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику ; отв. ред. М. В. Пименова. Кемерово : Кузбассвуиздат, 2005. С. 61–105.

8. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. 2-е изд., испр. и доп. М. : ЧеРо, 2003. 349 с.

9. Русско-таджикский словарь : электрон. версия словн. URL :<http://www.ajapsozluk.com/dictionary/russian-turkmen> (дата звернення: 24.02.18).

10. Степанов Ю. С. В трёхмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства) / Ю. С. Степанов. М. : Наука, 1985. 315 с.

11. Телия В. Н. Русская фразеология : семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. М. : Школа «Языкирусскойкультуры», 1996. 288с.

Список використаних джерел

згідно міжнародного стилю APA

1. The Anthology of Concepts (2007), V. I. Karasik, I. A. Sternin (Eds.), Gnosis, Moscow.
2. Apresyan Yu. D. (1995), “The Image of the Person According to Language Data: an Attempt of Systemic Description”, In: Issues of Linguistics. Vol. 1. pp. 37-67.
3. Budko I. V. (2015), “Comparative Analysis of Phraseologisms in Russian and Turkmen Languages: Didactic Aspect”, In: Science – For Education, Industry, Economics : Proceedings of 13th International Scientific Technical Conference, P. 2, Minsk, Byelorussian Technical University, Vol. 4. pp. 323-324.
4. Dobrovolsky D. O., Malygin V. T., Kokanina L. B. (1990), Comparative Phraseology (on the material of Germanic languages) : lecture course, VSPI, Vladimir.
5. Zakharova M. V. (2002), “Reflection of linguistic mentality in the semantics of impersonal”, In:

Problems of conceptualizing reality and modeling the language picture of the world, Arkhangelsk. pp. 124-127.

6. Ivanova E. V. (2006), *World in English and Russian proverbs: a manual*, St. Petersburg, Publishing House of St. Petersburg University, Philology Department of St. Petersburg State University.

7. Karasik V. I. (2005), "Ethnospecific Concepts", In: M. V. Pimenova (Ed.) *Introduction to Cognitive Linguistics*, Kemerovo: Kuzbassvuz Publishers, pp. 61–105.

8. Kornilov O. A. (2003), *Language Pictures of the World as Derivatives of National Mentality*, 2nd ed, CheRo, Moscow.

9. Russian-Tajik Dictionary: electr. version, URL: <http://www.ajapsozluk.com/dictionary/russian-turkmen> (reference date: 24.02.18).

10. Stepanov Yu. S. (1985), *In the three-dimensional space of the language (Semiotic problems of linguistics, philosophy, art)*, Science Publishers, Moscow.

11. Telia V. N. (1996), *Russian Phraseology: Semantic, Pragmatic and Linguocultural Aspects*, School "Languages of Russian Culture" Publishers, Moscow.